

KÉPZŐMŰVÉSZETI LÁTÁS ÉS KULTÚRA MAGYARORSZÁGON A 19. SZÁZAD ELEJÉN

(Szempontok a képzőművészeti gondolkodás magyar történetéhez)

A képzőművészeti gondolkodás magyar történetét vizsgáló gyér számú tanulmány eddigi tudásunk szerint joggal tulajdonította Kazinczy Ferencnek a szervezettebb és tudatosabb gyűjtés nem főúri-műkedvelő formáinak meghonosítási kísérletét.¹ Azt is teljes joggal hangsúlyozta a kutatás, hogy Kazinczy volt az, akinek számára a képzőművészet történetének tényei éppen úgy az esztétikai gondolkodás forrásai voltak, mint az irodalom évszázadainak eseményei.² Voltaképpen az egyes, tágran értelmezett képzőművészeti alkotásokkal szemben Kazinczy hasonló követelményeket állított föl, mint az irodalmi művekkel szemben. S az ő nem eléggé becsülhető érdeme volt az, hogy felismerte: az ízlésfejlesztés igénye nem külön irodalmi, külön képzőművészeti törekvésekben jelentkezhet, hanem a két művészeti ág összefüggéseiben, egymást erősítő, komplex jellegű szemléletében. S ha olykor hasonlat formájában is, a képzőművészet *technikai* műszavaival irodalmi jelenségekre, más alkalommal, irodalmi kifejezésekkel képzőművészeti tényezőkre utalt Kazinczy. S teszi mindezt anélkül, hogy egyfelől a mind avultabbá váló „ut piactura poesis”-elv hívévé szegődne, másfelől viszont, hogy Lessing nyomán ne látná világosan a képzőművészet és az irodalom határait. Így elfogadhatjuk azt a tételt, miszerint Kazinczy nem csupán előfutára egy modernebb – képzőművészeti – gondolkodásnak, hanem Goethe példája nyomán, a művészetek és életvitel egymást kölcsönösen meghatározó nézete népszerűsítőjeként is számon tarthatjuk. Olyan művészetértő volt, aki – bár nem tudott, mert nem tudhatott teljesen kitörni a nemesi életmód hagyományos keretei közül – egy, az átlagnemesitől alapvetően eltérő, művészet-szemléletével a polgári gondolkodással érintkező magatartást testesített meg. Még akkor is, ha – esetleg – esztétikai tételei korántsem voltak *minden* esetben korszerűnek mondhatók. Következésként és nem egyszer makacsul hangoztatott correctio- és imitatio-tételei valójában (rég)múlt korok klasszicista és klasszikus ideáljait igyekeztek a magyar viszonyok közé kényszeríteni, hivatkozási anyaga azonban tájékozódásának weimari forrásai felé irányítják figyelmünket: a Goethe-i életműépítésben tapasztaltak, a Goethénél olvasottak, a Goethéről hallottak formálták – sok tekintetben – azt a Kazinczy népszerűsítette tételt: az eredeti műalkotás hiányában annak kópiáját, egy rézmetszetet, egy albumot, egy az adott műről készült másolatot kell beszerezni, mivel az még mindig becsesebb, az ízlésfejlesztésre alkalmasabb, mint egy gyöngye „eredeti” munka. Ezt az elvet természetesen nemcsak a képzőművészetet tekintve vélte Kazinczy igaznak, hanem az irodalomban is igyekezett ennek érvényt szerezni, és mitsem törődve az egykorú színházlátogató közönség „elvárás horizontjával”, a Shakespeare-, Goethe- és Lessing-fordítások előadása mellett kardszkodott. A Kazinczy-hagyatékban fennmaradt újságkivágatok, rajzok, másolatok, mind-mind azt bizonyítják, hogy Kazinczyt nemcsak az írói életmű rejtelmei izgatták, hanem a megvalósítható írói-művészi lét lehetőségei is. S ennek az érdeklődésnek is köszönhetjük, hogy viszonylag nagy számban maradt fenn olyan jegyzék, rajz, másolat, amely Goethe és mások életének hétköznapijaira vonatkozik.³

Kazinczyról gondolkodva azonban még egy, igen fontos tényezőt kell hangsúlyoznunk. Azt ti., hogy Kazinczy számára a festmény, a metszet, az épület, a kert *életkeret*, az életet nem csupán megszépítő, dekorivitással egy más, emeltebb szférába röpitő *eszköz*, hanem az

élet, főleg annak minőségét *meghatározó* jelenség, amely nem az élet helyett, hanem az étellel, a hétköznappal együtt alkot teljességet, eredményez emberhez méltó magatartást. Az oly sokak által⁴ gúnyosan megrajzolt átlagnemesi életforma (pípa, kártya, ivás, vadászat) ellenében a jóízűség jegyében kialakított életvitel szerves része. Élet és művészet csak annyiban vitázik Kazinczynál, amennyiben a kényszerű valóságok a megvalósításra váró lehetőséggel; ez azonban nem okozhatja, hogy a lehetségesért nem kell mindent megtenni. Még ha csupán rézmetszetek vásárlására telik is. A jelzészzerű gesztus is lehet értékes, ha csupán ennyire futja az anyagiakból.

*

Mielőtt továbbfolytatnók Kazinczy nézeteinek rekonstruálását, és újabb dokumentumot hozunk följebbi gondolatmenetünk bizonyítására, azt szeretnők bemutatni, hogy Kazinczyval egyidejűleg mások is legalább *tudomást vettek* a korszak esztétikai-képzőművészeti gondolkodásáról, s műveikben megszólaltatták a korszakban uralkodó véleményeket a képzőművészeti alkotásokról. Csak nemrég került elő például Verseghy Ferenc egy – szempontunkból – érdekes kézírata,⁵ amely arról tanúskodik, hogy kedvelt esztétája nyomán, Sulzer nagy művét használva jegyzeteket készített az itáliai festészet és szobrászat néhány kiemelkedő egyéniségéről. Ezúttal arra utalunk, hogy Verseghy fogsága alatt – Kazinczy biztatására – tanulmányozni kezdte Winckelmann műveit, ám állásfoglalása a művészet kérdéskörében nemigen mutat rokonságot a német klasszicizmus e mesterének vagy Goethének és Schillernek elveivel. Minthogy a magyar jakobinus mozgalomban való részvétele miatt a börtönben mélyedt el a művészet modernsége és az antik ihletés problémájának elemzésében, így nemigen juthatott hozzá a legújabb német szakirodalomhoz. Viszont ekkor tette igazán a magáévá a korábbi francia vita, az antikok és a modernek csatája néhány tanulságát. Fogsága alatt tervezte meg, de csupán fogsága után adta ki *Rikóti Mátyás* című eposzát,⁶ amely a jóízűség kérdésében is állást foglal, és a művészetet részben erkölcsnemesítő eszközként, részben pedig a jelenkor törekvései lenyomataként értékeli. Egy pap szájába adja az alábbi mondatokat a költő:

Templomon kívül is a szép mesterségek
arravalók, hogy a fő kötelességek
előnkbe adatván mint vonzó szépségek
szítsanak hozzájuk az érzékenységek...

Nemkevésbé hangsúlyozza ezt a komikus eposz kapitánya, aki szerint az erkölcsöt

Nevelik (...) a jó rajzolások,
a tudós vésőkiből zsengő faragások,
a musikabéli remek dalolások
vagy akármelly egyéb kies alkotások...

Ennek az erkölcsgyarapító, de hasznot hajtó művészetnek akkor van értelme, ha az – Verseghy szerint – korszerű. S ez a korszerűség semmiféleképpen nem jelentheti az antik példa utánzását. Éppen ellenkezőleg: az antikvitas legfeljebb becsült hagyomány, amelyet a jelenkor szükségleteihez kell idomítania a jelenkor alkotójának. A korszerű tehát jelenkori, s ezzel meghaladja az antikot, amely egyáltalában nem utolérhetetlen példakép, csupán történeti értékű régiség. Nyilvánvaló, hogy Verseghynek olvasmányai alakították elképzelését, a kutatás eddig is hangoztatta a *Querelle des anciens et des modernes* szerepét Verseghy életművében; az újabb vizsgálódás pedig Herder (és Condillac) evolucionalista gondolkodásá-

nak hangsúlyos jelenlétét emelte ki Verseghy bölcséleti hangú alkotásaiban.⁷ Amit Verseghy (Herdernél erőteljesebben, feltehetőleg a fogság alatt erősen megszaporo-
dó francia olvasmányainak hatása alatt) hirdet: az ész századának szerepe az emberi gondolkodás történetében, és ezen keresztül a művészeti törekvések histórikumában. Lássunk erre is verses példát a Rikóti Mátyásból:

Mikor mesterei az Argivusoknak
szimetriát adtak a rajzoltt tagoknak,
emelő árnyékot a festett lapoknak,
s indulatosságot az ábrázatoknak:

mikor úgy alkották az épületeket,
hogy megelégtvén a köz szükségeket,
szembe is tüntessék ama mértékeket,
mellyek szülni szokták a kül szépségeket...

De mikor megnyíltak az ész rügyei...

Így jutott a pictor a perspectivához,
a musika-szerző a harmóniához,
az építő-mester ökönomiához,
a poéta pedig filozófiához...

Verseghy Rikóti Mátyását idegenkedve fogadta az irodalmi élet; Kazinczyt a neoklasszicista pozíció akadályozta meg abban, hogy a mű nehézkességén túltéve magát, felfedezze annak esztétika-történeti kvalitásait, s így Verseghy valójában kisesni látszott a képzőművészeti gondolkodás fejlődéséből. Nem került abba igazán bele Kisfaludy Sándor sem, mivel műveiben a festészet legfeljebb marginális helyre juthat.⁸ *A kesergő szerelem* 157. dalában egy pillanatra tetszenek föl a nemzet Apollói mellett annak képirói, faragói, kiknek feladata lenne lantjukkal, vésővel és ecsettel éltetni ez „esetet”. *A boldog szerelem* IV. énekében is csupán egy lendületes felsorolás jelzi: a Bécsben, Itáliában és Franciaországban megfordult magyar költő tudott a művészet remekeiről, élményt jelentettek neki, s körülbelül abban az ízléskörben forog, mint maga Kazinczy:

Correggio rajzolati,
Phidiásnak szobrai
Wieland lelkes gondolati,
Mozart bájos hangjai...

A Regeköltőnek hattýúdala egy részlete pedig nemcsak azért jelentősebb ezeknél a tétova soroknál, mivel itt határozottabb utalás történik egy konkrét, a képzőművészet köréből kölcsönzött módszerre, hanem azért is, mert az önéletrajzi ábrázolás hitelével szól világnézeti problémáról Kisfaludy. Még hozzá támadásainak a középpontjában található jelenségekről mond (a képzőművészetből kölcsönzött módszer idézésével) megsemmisítőnek szánt bírálót:

Egy Hogarthra volna szükség
Lerajzolni ezeket
A magyarból kificzamlott
Kimarjultt embereket...

Jóval jelentősebb helyet foglal el a képzőművészeti és a képzőművészekről szóló gondolkodás Kölcsey Ferenc életművében.⁹ *Képzőművészség és költés* című tanulmányát szokta emlegetni a kutatás, mint a jeles, bár nem egészen önálló értekezést. Az 1820-as esztendőekben Lessing *Laokoonja* még mindig ihlető forrásul szolgálhat, festészet és költészet érintkezése, illetve különbség az irodalom vagy a képzőművészet öndefiníciójának alkotó eleme. Kölcsey ugyan egészében nem mondható Lessing követőjének, de tájékozódásában a Kazinczyé mellett Lessingnek is van szerepe.¹⁰ Egy korai esztétikai töredéke mellett e sokszor idézett vitacikk is ezt igazolja. Ennél azonban fontosabbnak tetszik, hogy mind Körner *Zrinyijéről* írott bírálatában, mind pedig Berzsenyivel vitatkozva fel-feltetszik egy-egy, a képzőművészet köréből vett hasonlat, egy-egy hivatkozás egy festőre. Többnyire azokra, akik Kazinczynak is kedvelt művészei közé tartoztak. Íme, néhány idézet:

„Az a festő – írja Kölcsey Körner *Zrinyijéről* írt bírálatában –, ki tájat akarván vászna felé varázsolni, valamely természeti szcénát rendről-rendre szolgálai módon követne, messze a Claude-Lorrainek megett, csupa veduta-festő fogna maradni; s ezen festőnek hasonlatossága, a felvett történetet szolgálai módon kísérő akármelyik költőre is, annyival inkább drámai költőre is jól ráillik.”

Következő idézetünk a szobrászat köréből veszi a hasonlat anyagát:

„Schiller a maga szobrai kolosszális nagyságban állítja fel, de minden kolosszus tagjai proporcióban állanak egymással, s kijelentett mozgásaikkal; a Körnerék parányi kezei pedig csak törpe márványkákat állíthattak föl, s a törpeséggel gigásként fenyegető testtartást, a fennhéjázó szuperciliumot kötvén össze, nevetséges karikatúrákat tüntettek elő.”

Berzsenyivel polemizálva Raffaello kerül elő egy gondolatsor végén:

„Szép e a művészi kézből csupán fekete színnel, de lelkes vonásokkal jött rajzolat? És ha ez szép, megakadályozhatja-e szépsége által, hogy az olajfestésnek ragyogó színei szépek ne lehessenek?”

A további kutatásnak lesz majd feladata, hogy az irodalmi gondolkodás által felderített esztétikai irányokat a magyar képzőművészettörténeti gondolkodás historikumával egybevesse, illetve az, hogy e képzőművészettörténeti hivatkozásokat nagyobb összefüggések közé illessze be, a korszak egészét átfogó és nem csupán az egy-egy művészeti ággal kapcsolatos egykorú megfigyelések vizsgálata során. Annyi bizonyosnak tetszik, hogy Kölcseyt nem a képzőművészet önmagáért foglalkoztatta (mint Kazinczyt vagy akár Goethét), hanem az onnan elvont tanulságok szemléltetési anyagul szolgáltak általánosabb esztétikai elvek megfogalmazásához.

Így értünk vissza Kazinczyhoz, akinél többet és jobbat senki nem írt korában a képzőművészetéről. S aki különbözik kortársaitól abban is, hogy útleírásaiban kitüntetett helyet juttat festményeknek, épületeknek, de még a tájként és környezetként felfogott kertnek is.¹¹

Mindenekelőtt azonban Kazinczynak az a fő érdeme, hogy a művészetek egymást kiegészítő jellegében gondolkodott: egy verseskötethez számára nélkülözhetetlen feltétel volt a nyomdatechnikailag szép kiállítás, amelybe beletartozott a költő portréját vagy a költő karakterisztikumát adó allegorikus ábrázolás: ezért a kötet előtt álló rézmetszetnek több funkciója lehetett. Jelezte a kötet hangulati vonásait, mintegy összefoglalta, képes formában tudatta az olvasóval, amit a kötetről tudni-érezni kell, egyben azonban önmagában is műalkotás, hiszen nemcsak előreutal a kötet tartalmára, hanem a kötet tartalma visszautal is a metszetre. Kazinczy Ferenc kora ifjúságától kezdve minden alkalmat megragadott, hogy műalkotásokkal ismerkedjék. Erre legfőképpen bécsi utazásai teremtettek lehetőséget. Őnéletrajzaiban számos részlet mutatja a végeredményt, prózájába szőtt hasonlatai, célzásai, valamint az általa kiadott kötetek gyűjtőmunkáját, tájékozódását tükrözik. Feljegyzései en-

nek az anyagi szükség ellenére is szívósan végzett munkának nyersanyagszerű, részletekbe menő dokumentumaival szolgálnak. Ezért nem érdektelen, hogy ha a Ráday Könyvtárban őrzött Szemere Tár köteteiben tallózunk. Ebben ugyanis Kazinczy papírszeletkét is föllehetjük, s olykor csupán egy apró emlékeztető, máskor részletesebb leírás közli velünk: mit látott, vásárolt, illetve nem vásárolt meg Kazinczy a bécsi műkereskedőnél. Ezek a papírszeletké az önéletrajzok forrásai; az emlékeztető majd a Pályám emlékezetében bővül novellisztikus részletekkel. Nyersanyagként hívebben őrzik az élményanyag, a rátalálás frissességét, s nem utolsósorban egy páratlan és az adott körülmények között korszerűnek nevezhető képzőművészeti műveltség, valamint egy szervesen növekvő-izmosodó ízlés forrásvidékét. Kazinczy feljegyezte¹² például, hogy kedvelt Vernet-jéről Wieland lapjában, a Teutscher Merkurban olvasott, ott a pontos adat: „Jan. 1786. S. 69.” Más alkalommal (1802-ből való a följegyzés) Houdonról, a szobrászról írja le, hogy melyik könyvben található róla valami érdekes. Még ennél is fontosabbnak tetszik, hogy *Rezek* címmel árral együtt tünteti föl az őt foglalkoztató, megvásárolandó műalkotás legfőbb adatait. Íme, a lista:

„Venus Sleeping v. Annibal Caracci, gestoch. v. Bartolozzi, publ. 1785.	8 f.
La petite Rusée v. Sir Joshua Reynolds u. Bause 1785.	
Venus u. Amor v. Cignani u. Bause	3 f. 20
Vernets Calme	4 f. 30.
Eurydice v. Ang. Kaufmann u. Bartolozzi	5
Hebe v. Hamilton	11 f.
A' Rafael szép Madonnája v. Tomkins	4
Viola	1 f. 20.
[...] rmanns Zuruckkunft vom Siege des Varus v. Pallas v. Turmus getödtet v. Ang. Kaufmann aus der Belvedere in Wien a' kettő 16 f.”	

Egy másik helyen, szintén papírszeleten a Bécsben lakó művészek jegyzékét kapjuk meg, majd Kazinczy Ferenc rajzaira, vázlataira bukkanhatunk. A *Taschenbuch für Gartenfreunde* alapján készített rajzolásban sem ügyetlen író néhány skiccet.

1803. március 19-éről való a következő, ezúttal bennünket érdeklő följegyzés.

„Viola.

Painted by S. Shelley and Engraved by Caroline Watson, Engraver to her Majesty.
–She never told her Love.

But let Concealment like a Worm i' th'bud
Feed on her Damask Cheek.

Shakespears Twelfth Night¹³

From the Miniature in the Collection of Nathaniel Chauny Esg.

Published Jan. 1. 1790 by John and Josiah Boydell,

Cheapside, and at the Shakespeare Gallery Pall Mall

London.

Bécsben, Artarianál 1 f. 20

The Cake in Danger.

Printed by J. Russel. engrav'd by Nutter.

London 1 xbr 1788. by Bull et Jeffryes.”

Kazinczy bécsi útjainak nem mellékterméke a rézmetszetek vásárlása, jóllehet mindig volt valami hivatalos célja.¹⁴ Emellett útközben sem mulasztotta el az érdekességek, az élményt adó épületek, kertek megtekintését. Amit az ízlésfejlesztésre, műveltséggyarapításra felhasználhatott, azt szorgalmasan gyűjtötte. Ez az oka annak, hogy a művészet *története* iránt is fogékony volt, nem csupán az antikvitásért lelkesedett (bár azért talán – Goethével egybehangzóan – elsősorban), hanem a művészetekért általában, amelyeket az értel-

mes életet tápláló eszközökként tartott számon. Valójában a környezetétől eltérő, intellektuálisabb életforma megteremtésének vágya lebegett előtte. S ha a helyszínen nem tudta is megtekinteni a reneszánsz vagy a barokk remekeit, olvasott róluk, albumokban lapozgatott, metszeteket szemlélt. S tette ezt olyan időben Kazinczy, amelyben Magyarországon még ugyancsak kevés becsülete volt a képzőművészeteknek. Igaz, Pesten már megkezdődött az építkezés, a város új épületekkel gazdagodott, lerombolván a középkorra emlékeztető városfalakat; a terjeszkedéssel együtt a városrendezés korszerű gondolatai is felvetődtek. Ám 1817-ig várni kell, míg egy újság (de semmiesetre sem egy társaság) szinte programjával tűzi ki a képzőművészetekkel kapcsolatos ismeretek népszerűsítését. Ugyanis a Hazai s Külföldi Tudósítások mellékleteként Kulcsár István 1817-től indítja meg a Hasznos Multságokat. Ez a lap ugyan nemigen akar címénél több lenni. Ennek megfelelően tartalma és a közölt cikkek, versikék értéke is vegyes. Mégis, már a lapocskák első számaitól kezdve láthatjuk, miszerint a szép mesterségekről is fog cikket közölni. A továbbiakban ezt aztán olyan sikerrel gyakorolja a lap, hogy az ekkor már régóta szakértőnek számító Kazinczy is olvasói közé áll, ismereteit gyarapítja e cikkek alapján, hagyatékában kivágatok lelhetők az újságból.¹⁵ A képzőművészeti tárgyú cikkek tartalmuk szerint jól csoportosíthatók: találhatók itt olyan írások, amelyek a festészet technikai kérdéseivel, illetve részletproblémákkal foglalkoznak. Másutt műfaji fogalmak, illetve szakkifejezések magyarázatára kerül sor. Az érdeklődő olvasó kiemelkedő kortárs művészekről szóló életrajzokat, egyes műveik bemutatását is föllelheti. Igencsak figyelemre méltó az a rövid írás, amely Mozart Requiemjét veti egybe Michelangelo Utolsó ítéletével. S bár a Requiemnek elsősorban a szövegére hivatkozik, néhány mondatban kitér a zenére is.

Olyan bőségben, olyan szerves egymásutánban következnek a cikkekcskék, hogy az szinte meglepőnek nevezhető, főleg azután, hogy eddig a magyar sajtó nem kényeztette el e téren olvasóit. A cikkek szerzőit (amennyiben több szerzőről és nem egyről van szó) nem ismerjük; az is valószínű, hogy nem eredeti alkotások, hanem valamely német kézikönyv (vagy kézikönyvek, újságcikkek) fordításai, átdolgozásai, rövidített változatai. Akármiképpen is van, jelentős a szerkesztői gesztus: a szépművészetek magyarországi népszerűsítésében a Hasznos Multságoknak hatalmas a szerepük. Néhány példával érzékeltetjük, miféle elmélkedéseken töprenghetett a lap olvasója: Az egyik helyen talán kései reagálásként a század első évtizedében elviharzott arkádiái pörre, az alábbiakat olvashatjuk: „Egy Sírboztonon ilyen Felírás: „Én is Arkádiában születtem, vagy Arkádiának szép ligetiben” valóságos szép, és az elmében sokféle indulatokat gerjesztő gondolat.” Aztán többek között Michelangelo gondolatát idézi az anonim szerző arról, hogy a Teremtő életet ad még a lelketlen embernek is.¹⁶

Ikonológia címszó¹⁷ alatt viszonylag részletes fejtegetésre bukkantunk. „Ikonológiának nevezünk olyyan Gyűjteményt, mellyben a' Képzetek (Ideák) közönségesen elfogadott, vagy a' legnagyobb Költőktől, Művészekről, és Mesterektől gyakoroltatott rajzolatok által allegorikai módon előadatnak.” Az ikonológia – a cikkíró szerint – valójában képes nyelv, s evvel kapcsolatban Winckelmann, Heydenreich, Watelet nézeteit idézi.

S itt, ezen a ponton, ismét vissza kell kanyarodnunk Kazinczyhoz. Bár Kazinczy már a Hazai Tudósítások munkatársa volt, a közte és a Kulcsár István között kialakult viszonyt mégsem mondhatjuk szívélyesnek vagy akár munkatársinak. Kazinczy például több recenzióját azért volt kénytelen a bécsi vagy a németországi sajtóban publikálni, mert magyar publikációra – jódarabig erre nem lévén más hely, mint Kulcsár lapja – nem volt módja. Ám ez nem jelenti azt, hogy Kazinczy ne kísérte volna figyelemmel a magyar újságírás fejlődését, s némi elégtétellel vette Szemere Pál 1817. április 5-éről kelt levelét: „Végtére Vitkovics barátunk közbenereszkedései után Kölcseynek Kultsárnál vesz kosztot, 's azt újsá-

gainak extrahálásában, fordítgatásában – a' multságok körül Tóth L. dolgozik – segíli.”¹⁸ Kazinczy aztán ezt a hírt Döbrentének adja tovább,¹⁹ és Kis Jánosnak már úgy ír Ungvárnémeti Tóth Lászlóról, mint Kulcsár „segédársá”-ról.²⁰

Feltétlenül elhamarkodott következtetés lenne, hogy – hirtelen fordulattal – a Kazinczy-típusú klasszicizmusból éppen kilábaló Kölcsy Ferencnek vagy akár a görög verseket is író, az antikvitást mélyen ismerő Ungvárnémeti Tóthnak tulajdonítsuk a névtelenül megjelent, képzőművészeti tárgyú cikkek szerzőségét vagy fordítását. Azt azonban egyszer a kutatás nem kerülheti meg, hogy alapos stíluskritikai módszerrel ne vizsgálja meg ennek a sorozatnak, tudatosan válogatott, ciklust alkotó képzőművészeti tárgyú anyagnak jellegzetességeit. Annyi mindenesetre feltűnő, hogy a cikkek nagy részének tárgyköre egybeesik Kazinczy érdeklődésével, ismereteinek forrásaival. Hivatkozhatunk Winckelmann névvel jegyzett könyvrészleteire (A' Belvedéri Apolló; Az Éghajlatnak befolyása a' szépségre, Görög szépség stb.)²¹ vagy a Montfaucon nyomán tömörített kisebb dolgozatokra, amelyeknek tárgya az antik művészet,²² a Poussinról szóló, folytatásokban megjelentetett írásra,²³ A' szép Kertészség című dolgozatra,²⁴ Tischbein művészetének ismertetésére.²⁵ Beszédes példa a Hasznos Multságoknak antikvitás-kultuszára, hogy a Szép Mesterségek rovat (?) sorozat (?) első képzőművészeti tárgyú darabja, amely a magyar nemzeti táncról, a poézisről szóló dolgozatot követi, a „görög képirók” bemutatását vállalta.²⁶

Egyelőre tehát a sötétben tapogatózunk, s nem állíthatjuk, hogy Kölcsynek volt része az anyag válogatásában, fordításában, azt sem, hogy mindez Kazinczy sugalmazására, Ungvárnémeti Tóth nevéhez volna fűzhető. Csak annyi bizonyos, hogy a Hasznos Multságok 1817-es megjelenése fordulópontot jelent a magyar képzőművészeti kultúra fejlődésében. Immár szervezett formában, *valószínűleg* előre eltervezett rend szerint történik az ismeretterjesztés, a szónak eredeti értelmében. Hiszen az anyagközlés mellett a magyar képzőművészeti műnyelv kialakítása is cél. Erre is hozunk példát. Az *Epizóda* című cikkben olvashatjuk az alábbiakat: „külömbözik a mellékes tárgytól (Beiwerk)... Mellékes tárgyakkal neveztetnek minden lelketlen dolgok, mellyek a' fő tárgynak karakterizálására, szépítésére, vagy gazdagítására szolgálnak...” Az „epizóda” tehát „e fő tárggyal összefüggésben vagyon: de a' nélkül elmaradhatna, hogy e' fő tárgy valamit veszesszen”.²⁷

A német nyelvű forrás nyilvánvaló, ám emellett az is fontos, hogy a fordító (átdolgozó? tömörítő? szerző?) keresi a megfelelő magyar kifejezést. Ugyanezt tapasztaljuk például a Tsoport, Tsoportozás (A' Rajzoló mesterségekben)²⁸ című írás olvasásakor. Itt a szerző (fordító, átdolgozó) feltűnteti forrását is: Mengs és Sulzer. Főleg ez utóbbi névre kell figyelni, mert nemcsak Versey Ferenc merített műveiből, hanem a magyar esztétikai gondolkodásnak is egyik meghatározó ihletője volt a 19. század első évtizedeiben; nézeteinek ihlető hatása alól Kazinczy sem tudta teljesen kivonni magát, jóllehet igyekezett a weimáriak felé tájékozódni.

A magyar terminológia ingadozását mutatják az olyan megnevezések, mint képfestés, képfaragás, képszobor, színes vagy tarkázott rézmetszés, képkalkotás. Nem nehéz tükörszavakat felismernünk ezekben a kifejezésekben, ám ennyivel aligha elégedhetünk meg. A továbbiakban majd a Hasznos Multságok cikkének szókincsét a Kazinczyéval és a Kölcsyével kell egybevetni; feltehetőleg az egyezések mellett lényegi különbségeket is lelünk (legalábbis ennyi első, felületen vizsgálódásaink eredménye). Továbbá nem mellőzhetjük Ungvárnémeti Tóth László névvel jegyzett és a képzőművészeti tárgyú cikkek nyelvezetének összevetését sem. Az Ungvárnémeti Tóthról szóló, eddig egyetlen (kisebb) monografikus jellegű feldolgozás szerint a Hasznos Multságok „szerkesztését legnagyobb részét ő maga végezte”. Majd így vélekedik a monográfus: „Sűrűn jelentek meg benne értekezései, többnyire iroda-

lomtörténetiek és esztétikaiak, azonkívül archeologiai és mythologiai cikkei és néha-néha egy-egy költeménye, hol neve alatt, hol a nélkül...²⁹

A szerző fogalmazása elég homályos és bizonytalan. Annyi tény, hogy műfajelméleti cikkek alatt valóban ott látjuk időnként Ungvárnémeti Tóth nevét, a szerkesztésben erőteljesen működött közre (mint ezt Szemere Pál értesüléséből tudjuk); de a kismonográfia csupán azokra a cikkekre tér ki, amelyeket Ungvárnémeti Tóth aláírt. Archaeológiai cikkeken nyilván az antikvitás köréből való írásokat kell értenünk, s tekintve költőnk érdeklődését, sőt Pindaroszt követő ódáiban is tetten érhető antikvitáskultuszát, nem elképzelhetetlen, hogy mindegyik képzőművészeti cikk tőle származik. Hiszen nagyjából fordításokról van szó. Csakhogy erre semmiféle dokumentálható bizonyítékunk – egyelőre! – nincsen! Attól azonban nem kell tágitanunk, hogy a Hasznos Mulatságok képzőművészeti tárgyú sorozatának köze van Kazinczy Ferenc lelkes, népszerűsítő, ízlésfejlesztő, kultúraformáló tevékenységéhez. Köze van egyrészt azért, mert Kazinczy is éppen azt a komplex kultúrafogalmat vallotta, ami a Hasznos Mulatságokban fordított és többé-kevésbé eredeti cikkekben megvalósult. S köze van másrészt azért, mert itt láthatjuk a legvilágosabban azt, hogyan veszi birtokba a kulturális gondolkodás a művészet újabb meg újabb területeit, egybehangzóan Kazinczy Ferenc intencióival. Akárki a képzőművészeti tárgyú cikkek szerzője, a Kazinczy elgondolta művelődés-eszményben gondolkodott, s ennek tartalmába beletartozik a képzőművészet történetének ismerete, biztos tájékozódás a képzés „iskoláiban”, jelentős művészek életrajza, életük tényeinek, epizódjainak beemelése a művészettel kapcsolatos tudásanyagba, kiemelkedő műalkotások leírása – és nem utolsósorban annak tudatosítása, hogy mégis az antikvitás az utólérhetetlen példa, a mérce, a követésre méltó művészi alkotások szülője. Mindezen belül szükségesnek látszik a magyar nyelvű terminológia megteremtése, ennek pedig a cikkek tanúbizonyossága szerint az lehet a legjobb módja, hogy fordítások, átdolgozások segítségével történik az egyes fogalmak meghatározása. Ebben bizonyos fokozatosság vehető észre, előbb írnak „Grotta” címmel, később a „Grotteskek”-ről („azon idomtalan rajzolások, mellyekben az emberi és állati képek, bokor és leveles lombok között jelennek meg, és a’ mellyek által az állatok országa a’ Plánták’ országával öszve kevertetvén, az épületek ékesítetnek...”).³⁰

S még valamit ne felejtünk: még a 19. század első két évtizedében is a magyar esztétikai gondolkodás egyik legfontosabb ihletője Sulzer. Nemcsak – írtuk – Verseggy fordult hozzá például akkor, amikor az itáliai művészet adatait kereste, hanem Kazinczy is foglalkozott vele, és Csokonai Vitéz Mihály sem kerülte meg (annál kevésbé, minthogy Kazinczy ajánlotta neki). Természetesen Sulzer gondolatainak jelenléte mellett az eddigieknél nagyobb hangsúllyal kell emlegetnünk Winckelmann-t, aki nemcsak Kazinczynak, hanem például Verseggynek is élménye volt, nem is szólva a Hasznos Mulatságokban közölt írásokról. Figyelmeztetünk a göttingai antikvitás-kutatás áramának átcsapására Magyarországra, részben a Göttingát járt magyar diákok révén, részben az auktor-kiadások és magyarázatok útján. Az előbbieket között Rummy Károly Györgyöt említjük, aki a Pannonia című német nyelvű pesti lapban publikált esztétikai tárgyú cikkeket, illetve Kis Jánost, akinek tárgyunkba vágó tevékenysége nincs még föltárva, az utóbbi körből Kazinczy és Kölcsey olvasmányairól szólhatnánk bővebben.

Olyan, egyre szélesülő folyamat bontakozik ki előttünk, amelynek 18. század végi kezdeteit követő új szakaszát Kazinczy börtönfogságának esztendeire, Kazinczy és Verseggy Winckelmann-olvasásának idejére tehetjük. Ezt Kazinczy eddig magánosnak hitt kezdeményeinek tulajdonítottuk. Álláspontunkat azonban némileg meg kell változtatnunk. Ugyanis igaz az, hogy Kazinczy a népszerű átlagnemesi szemlélettel szemben egy igencsak vitatható, de végső célját tekintve kétséget kizáróan ízlésfejlesztő, kultúragyarápító programmal állt

elő, amelynek áttöréséért (elsősorban levelezése révén) nagyon sokat tett. De hiába lett volna Kazinczy elszántsága, ha ötletei, tervei, gondolatai nem visszhangoztak volna; ha nem lett volna hívekre és ellenségekre. Ha nem lett volna mellette, mögötte és olykor vele szemben egy-egy csoport, amely szintén egy tágabb kultúra-fogalomban gondolkodott, amelynek élményvilágában a képzőművészet is helyet kapott. Minden bizonnyal Kazinczy tudta a legtöbbet és a legpontosabban a képzőművészetről kora magyar írói közül; valószínűleg az ő műgyűjtése volt a legtudatosabb, a legcélrányosabb; nála simult bele talán a leginkább egy gondolati rendszerbe a képzőművészeti alkotásokból lesűrűsödő nézet. Mindazonáltal mások is, óvatosabban és nem ilyen széles körűen, töprengtek a képzőművészetről, megint mások irodalmi alkotásban örökítettek meg élményt adó képzőművészeti alkotásokat. S ezúttal mégcsak nem is tértünk ki az antikvitást szintén értelmező, esztétikai rendszert kialakító Berzsenyi Dánielre, a korai magyar sajtó híryanagára, a Hasznos Mulatságok későbbi évfolyamaira, vagy a magyarországi német nyelvű sajtó idevágó írásaira. Sokkal több és érdekesebb jelent meg a képzőművészetről, mint azt hinnők. Kisfaludy Károly ismert esete *mögé* sem árt néznünk, az Aurora és a Hébe rezei már csak a folyamat kiszélesült szakaszában jelennek meg.³¹

S ha a Hasznos Mulatságok³² képzőművészeti szerkesztése *feltehetőleg* nem egészen független Kazinczy Ferenc legalább két évtizedes munkájától, hírlapnak és írónak egymásra hatása kölcsönös. Kazinczy ugyanis – említettük – figyelemmel kísérte a lapot. S amikor Thorwaldsenről cikk jelent meg,³³ kivonatolta, beleillesztette jegyzetei közé, oly fontosnak vélte ezt az életrajzi jellegű dolgozatocskát.³⁴ Nemsokára még egy írás lát napvilágot a lapban Thorwaldsenről,³⁵ majd több Canováról. Az a klasszicizmus lép elő ezekből a cikkek közül is, amelyet Kazinczy oly nagyon szeretett, s oly nagyon szívesen látott (volna) a magyar művészetben. Amikor Ferenczy Istvánban felfedezte, joggal érezhette, hogy a művészetek ez irányú magyar fejlődésében neki is van része. Azt talán kevésbé tudta, hogy nemcsak közvetlenül, írásos megnyilatkozások útján, hanem közvetve is. Mindenesetre elsősorban az ő érdeme, hogy a 19. század első két évtizede a jórészt némanák hitt korszak, nemcsak a pesti építkezések miatt érdemel figyelmet, hanem a képzőművészeti gondolkodás, az elméleti ismeretek népszerűsítése, népszerűsödése miatt is. A további kutatások majd minden bizonnyal nemcsak kiteljesítik, hanem jócskán árnyalják is az általunk adott helyzetleírást.

JEGYZETEK

1. SINKÓ K.: Kazinczy Ferenc és a műgyűjtés. *Ars Hungarica* 1983/2. 269–276.

2. Erről a kérdésről a legteljesebben: CSATKAI E.: Kazinczy és a képzőművészetek. Bp., 1983. Ezt a kitűnő művet ismertetve néhány, a problémakör komplex kidolgozását célzó kérdést vetettem föl: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1984/5–6. 745–749. Vö. még tölem: Kazinczy és a képzőművészetek. *Ars Hungarica* 1986/2. 165–176.

3. Erről részletesebben másutt írtam: Goethe und Kazinczy. Einige Frage der ungarischen Goethe-Rezeption. In: *Rezeption der deutschen Literatur in Ungarn 1800–1850*. Hg.: László Tarnói. 1. Teil. Bp., 1987. 47–90. Cikkem jegyzeteiben a kéziratári anyag lelőhelyei.

4. Itt csak utalhatok Bessenyei György, Csokonai Vitéz Mihály (Tempefőit), Berzsenyi Dániel műveire – és Kazinczy Ferenc levelezésének megfelelő helyeire. Az ez utóbbiban található nemesbírálatot értékeli, és tágabb összefüggésekbe állítja POÓR J.: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*. Bp., 1988. 188–189.

5. [Jegyzet „A’ Magyar Musának háladatos öröme” című vershez]. In: Verseghy Ferenc kiadatlan írásai. Válogatta és sajtó alá rendezte Fried István. Szolnok, 1987. 21–22, 92–93.

6. A komikus eposz gondolata Verseghy börtönfogságában vetődött föl, ott készült el prózaivázslata, majd Pesten jelent meg a verses kidolgozás 1805-ben. Idézeteim az újabb kiadásból származnak: Bp., 1935.

7. Az 5. sz. jegyzetben idézett műben feltüntettem az ide is vonatkozó szakirodalmat. Mint egyéb kérdésekben is, Szauder József tanulmányai az iránymutatók.

8. A Kisfaludy Sándortól idézett sorok az alábbi kiadásból valók: Minden Munkái. Bp., 1893. Kiegészítésül jegyezzük meg, hogy Kisfaludy ifjúkori naplójában is kitér képzőművészeti élményeire: említi a trentói dómot, Michael Wutky osztrák festőt, szól egy köből faragott Niobe-szoborról, Venus egy köből faragott képéről, Rinaldo Mantovano egy freskójáról, amelyet lelkesedésében a Tizianoénak hisz. Vö.: *Napló és francia fogságom*. Bp., 1962.

9. Kőlcsey Ferenc tanulmányait a Szauder József és Szauder Józsefné által rendezett Összes Műveiben olvastam. Bp., 1960. I. kötet.

10. SZEGEDY R.: Kőlcsey esztetikai dolgozatai. Kny. az Egyetemes Philologiai Közlöny 1897. évfolyamából. Bp., 1897. 65.; FENYŐ I.: Az irodalom republikájáért 1817–1836. Bp., 1976. 282–283.

11. Erre számos adat Csatkai: 2. sz. jegyzetben i. m. Szép példa az alábbi: „De az a bús és sötét egyenlő, minden változás nélkül vásznan, annál inkább rézbe metszve, nem tehetne kívánt hatást, mint egy tenger part és sziklák s hajók s légi perspectiva nélkül, s a Claudé-Lorraineket és Verneteket, kik egy alig érezhető rándítással tömördek messzeséget tudának: átvinni darabjaikba, kifárasztaná. Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. Bp., 1880. 165.

12. Az alábbi részletek lelőhelye: A Dunameléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye. Bp., Szemere-Tár I. kötet

13. Vízkereszt vagy amit akartok II. felvonás IV. szín.

Ő szerelméről sosem szólt,
De titka mint bimbót a féreg, úgy
Elhervasztotta arcát, úgy epedt.

(Radnóti Miklós ford.)

14. Vö. erről az addig kiadatlan önéletrajzi részletet: Fried: Kazinczy és a képzőművészet... 171–172. Újabb: Kazinczy Ferenc: Az én életem. Szerk.: Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. 284–286. Az egész kötet megérdemelné igen alapos átbüvelését abból a szempontból, mennyire ár-

nyalja ismereteinket Kazinczy képzőművészeti látásáról.

15. Vö. tőlem: Kazinczy és a képzőművészetek... 175.

16. Hasznos Mulatságok, 1820. II. 16. sz.

17. Uo. 2. sz.

18. Kazinczy Ferenc Levelezése XV. 144.

19. Uo. 168.

20. Uo. 394.

21. Hasznos Mulatságok 1817. II. 35. sz., 1818. I. 9, 40. szám. Vö. még: uo. 16. sz.

22. Az 1817-es évfolyamban több ízben.

23. Uo. 1817. I. 17–19. sz.

24. Uo. 30. sz.

25. Uo. II. 31. sz.

26. Uo. I. 4–5. sz.

27. Uo. 1826. I. 23. sz.

28. Uo. 30. sz.

29. RÁKÓCZY G.: Ungvárnémeti Tóth László Bp., 1892. 13.

30. Hasznos Mulatságok, 1820. 4. és 15. szám

31. A korszak magyarországi képzőművészeti anyagát jól ismerjük: Művészet Magyarországon 1780–1830. Katalógus. Szerk.: Szabolcsi Hedvig és Galavics Géza. Bp., 1980. Ám: ez a kötet sem tér ki (s jellegénél fogva nem is térhet ki) arra a gondolkodásbeli—elméleti háttérre, amely előtt gazdag képzőművészeti termés bontakozott ki.

32. A két évtizednél hosszabb életet élt lap teljes feldolgozása sürgető feladat, legalább doktori értekezést érdemlő vállalkozás lehetne.

33. Hasznos Mulatságok 1819. II. 32. sz.

34. Fried: Kazinczy és a képzőművészetek... 172.

35. Hasznos Mulatságok 1820. I. 35.

István Fried: Sehweise und Kultur der bildenden Künste in Ungarn zu Beginn des 19. Jahrhunderts

Die ungarische kunstgeschichtliche Forschung befaßte sich bisher wenig mit den über die Werke der bildenden Künste geäußerten Meinungen der Dichter zu Beginn des 19. Jahrhunderts, die in der Historie der ungarischen Ästhetik eine wichtige Rolle spielten. Es war kaum mehr bekannt als lediglich das Interesse von Ferenc Kazinczy, dem von Winckelmann und Goethe inspirierten „Meister“ des ungarischen Neoklassizismus, für die bildenden Künste und seine bedeutende Sammeltätigkeit, ferner der prägende Einfluß des als Dichter und Maler gleichermaßen bekannten Károly Kisfaludy auf das Kunstdenken der 20er Jahre des 19. Jahrhunderts. Die vorliegende Abhandlung versucht, einerseits die Beziehungen zu den bildenden Künsten in der teils literarischen, teils theoretischen Tätigkeit einiger bedeutender Dichter und Schriftsteller (z. B. in der von Ferenc Verseghy, der die Auseinandersetzung zwischen den Antiken und den Modernen in einem komischen Epos artikulierte, in der von Sándor Kisfaludy, der als Soldat im Ausland war, und in der Tätigkeit von Ferenc Kőlcsey, der den Übergang von der Klassik zu der Romantik sowohl als Philosoph wie auch als Ästhet förderte) zu erschließen, andererseits auf die auffallend vielen Beiträge zu den bildenden Künsten in „Hasznos Mulatságok“ (Nützlicher Zeitvertreib), der 1817 gegründeten Zeitschrift von kleinem Format und gemischtem Inhalt, aufmerksam zu machen. Diese Beiträge sind anonym erschienen, unter einigen von ihnen ist nur die Quelle (Winckelmann, Sulzer, Mengs, Montfaucon), nicht aber der Name des Übersetzers oder Bearbeiters angegeben. Der Kult der Antike, die klassizistische Betrachtungsweise, die Hochschätzung von Canova und Thorwaldsen, die aus diesen Beiträgen hervorgehen, sagen über einen Redakteur aus, dessen Konzeption der von Ferenc Kazinczy verkündeten und von Weimar angeregten Klassik keinesfalls fremd ist. Man weiß, daß der Hilfsredakteur der Zeitschrift László Ungvárnémeti Tóth war, dessen griechischsprachige Gedichte, Pindaros nachahmende Oden auch in der Wiener Presse anerkennend besprochen wurden und den Ferenc Kazinczy zu seinen Anhängern zählte. Die Beiträge, die der besagte Autor mit seinem Namen zeichnete, sind von literarischer, gattungstheoretischer Art. Dafür, daß er auch Urheber von Beiträgen mit Themen der bildenden Künste war, haben wir keinen exakten Beweis. Die erschlossenen Angaben lassen darauf schließen, daß die Kultur und Bewandtheit im Bereich der bildenden Künste in Ungarn in den ersten zwei Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts wesentlich gründlicher und geschichteter war als bisher vermutet. Diese Bezüge im Werk der zeitgenössischen ungarischen Dichter sowie das ganze Material der Zeitschrift „Hasznos Mulatságok“ müssen noch künftig erforscht und erschlossen werden.